

Om skipper Hans Boesen tidligere havde gjort noget lignende i det skjulte, er uvist. Læderet og tobakken i den aktuelle sending var til en skomager og en anden borger i Nykøbing. De havde åbenbart allerede betalt for varerne, for magistraten henviste dem til selv at søge erstatning hos Hans Boesen for de tabte varer. Det gik dog sløjt med, for endnu efter Hans Boesens død havde den ene borger stadig penge til gode for tobakken.⁷³ Af skiftet fremgik det også, at denne skipper havde flere unge mænd til at arbejde for sig. De reparerede skibet og var med på sejlturene. Disse mænd kom alle fra Hasselø på trods af, at skibet egentlig skulle ligge i havnen i Nykøbing. Denne episode siger noget om skipperens betydning som arbejdsgiver og om hans forbindelser til købstaden og fremmede steder. Han havde ikke meget tilfælles med en fattig væver eller daglejer i et af de andre huse, selvom de i krongodsets regnskaber stod på linie med hinanden.

Man må dermed konkludere, at Hasselø var et meget lukket samfund. De naturlige grænser, som geografien udstak, blev forstærket af krongodsets administrative rammer, og de afspejlede sig endvidere i, at fæste, giftermål og omgangskreds i stor udstrækning foregik inden for en lukket kreds på øen. Det førte til, at de sociale forskelle mellem de forskellige bønder også blev til forskelle mellem slægtninge, idet de bedrestillede bønder fik flere af deres børn placeret andre steder på øen i dårligere stillede bønders fæstegårde. Ophavet kunne dog også bruges i positiv forstand, som i tilfældet med skipperen og i nogen grad med skrædderen, hvor det næppe var tilfældigt, at deres fædre var velstillede gårdmænd. Takket være denne sammenhæng mellem sociale forskelle og slægtsbånd må den tiltagende krise, som øen oplevede fra 1680'erne og frem, have været en ekstra hård belastning for de ramte bønder. Det var netop i dette tidsrum, at sagen mod øens foged blev rejst.

Fogeden Hans Stange

I dette afsnit vil jeg først give et rids af Hans Stanges livsbane ved at sammenligne ham med de øvrige bønder på Hasselø. Derefter vil jeg belyse fogedhvervet på Hasselø og sammenholde det med de opgaver, bondefogeder i form af sognefogeder og skovfogeder skulle forrette. Hans Olsen Stange var født omkring 1615, og han var fra omkring 1640 og frem til sin død i 1697 fæster af gård nr. 12 på Hasselø.⁷⁴ Som 77-årig var han den ældste bonde på Hasselø i 1692, og allerede i 1686

⁷³ Skifte efter Hans Boesen den 18/6 1697 (Bilag D: Skifter).

⁷⁴ Hans Stange havde allerede svin på olden i efteråret 1641 (Bilag H: Fæsternes herkomst og alder i 1692 og bilag K: Svin på olden).

blev det da også bemærket, at han var "ældgammel og efterhånden bliver svagelig".⁷⁵ I 65 år var han gift med den samme kvinde, som han havde fem voksne børn med. En datter var gift med en gårdmand på Hasselø, en søn var husmand inde i kirkebyen Væggerløse, to sønner var gårdmænd på Hasselø og en søn overtog siden faderens gård.⁷⁶

Det ser ud som om, Hans Stanges liv tog en drejning efter svenskekrigene, hvor han som nævnt allerede havde været gårdmand i omkring 20 år, men endnu ikke var blevet foged. I tabel nr. 1 har jeg på baggrund af oldenregistrene opgjort, hvor mange svin Hans Stange havde på olden sammenlignet med den, der havde flest blandt de øvrige gårdmænd på Hasselø.

Tabel nr. 1: Sammenligning mellem antal oldensvin hos Hans Stange og den bedst stillede af de øvrige gårdmænd på Hasselø i perioden 1641-1677

Brændmærkede svin	1641	1653	1662	1667	1670	1675	1677
Antal svin, Hans Stange fik brændmærket	2	12	22	20	11	4	14
Højeste antal svin hos de øvrige bønder	7	14	27	22	9	4	8

Kilde: Lensregnskaber og amtsregnskaber (Bilag K: Svin på olden).

Tabellen viser, at Hans Stange allerede før svenskekrigene var blandt de bønder, der havde flest svin på olden. Hvorvidt antallet af svin var vigende i takt med krisen på Hasselø kan ikke afgøres, da der mangler opgørelser fra 1680'erne og 90'erne, og da antallet som vist svingede meget i takt med, hvor gode oldenår der var tale om. I tabel nr. 2 har jeg lavet en lignende sammenligning for antallet af køer og heste på baggrund af kvægskattemandtal og synsforretninger.

Tabel nr. 2: Sammenligning mellem antal heste og køer hos Hans Stange og den bedst stillede af de øvrige gårdmænd på Hasselø i perioden 1657-1692

Heste og køer	1657	1678	1682	1683	1685	1687	1692
Antal heste og køer, Hans Stange havde	6	13	12	8	8	5	8
Højeste antal heste og køer hos de øvrige bønder	9	8	11	8	7	3	8

Kilder: Skattemandtal (1657, 1678, 1682, 1683 og 1687) og synsforretninger (1685 og 1692) (Bilag I: Syn og J: Skattemandtal).

⁷⁵ Se fæstespecifikationen fra 26. marts 1686 i fæsteregistret for 22. august 1685 til 1. maj 1687 (Bilag G: Fæsteregistret).

⁷⁶ Se bemærkningerne i kirkebogen ved fogedens død i 1697 og enkens død to år samt ved sønnen Ole Hansen Stanges død i 1694. Se desuden skiftet efter Hans Stange den 7/6 1697 (Bilag D: Skifter og E: Optegnelser i kirkebogen).

Tallene for heste og køer er slået sammen af hensyn til opgørelsesmetoden i 1657. Tabellen viser, at Hans Stange fik markant flere heste og køer end de andre efter svenskekrigene, og at han derefter lå på niveau med de bedst stillede. Tallene fra skattemandtallene er ikke lavere end tallene fra synsforretningerne i 1685 og 1692, og man kan således ikke påstå, at der blev snydt specielt i opgørelserne, der skulle bruges til skatteansættelse. Tallene viser desuden nogle dramatiske udsving fra år til år.

Det skal indrømmes, at materialet før 1660 er spinkelt, selvom jeg har medtaget oplysninger fra et bevaret lensregnskab fra 1641 til 1642. Alligevel vover jeg at påstå, at Hans Stange omkring svenskekrigenes tid kom på niveau med de bedste gårdmænd på øen efter at have ligget på et noget lavere niveau.

Bemærkelsesværdigt nok viser tallene for svin, heste og køer samtidig, at Hans Stanges opsving lå før, at han blev foged, idet han først blev foged omkring 1667. Udnævnelsetidspunktet vender jeg tilbage til nedenfor. Man kan desuden iagttage, at nok lå han i toppen, men han lå ikke generelt langt over de bedste blandt de øvrige gårdmænd, selvom han var foged.

Så var forskellen klarere mellem ham og de øvrige, hvad angår udbyttet af jorden, hvis man skal bruge tiendeafgiften som et mål for kornhøstens relative størrelse gårdmændene imellem. I 1687 blev tienden lagt om, så den blev oppebåret af negene på marken efter høst, derfor blev der udfærdiget tiendeopgørelser, som blev bilagt amtsregnskabet. Hans Stange betalte en halv gang mere i tiende end de bedste blandt de øvrige bønder, selvom hans gård havde samme størrelse som de andres.⁷⁷ Om det skyldtes, at han i praksis drev mere jord end det, der hørte til hans gård, vides ikke. Man kunne også forestille sig en solidarisk ordning, så den rige hjalp den fattige, men der er ikke nogen entydig sammenhæng mellem dem, der var forarmede ved den kongelige kommissions besøg to år tidligere og høstudbyttet. Hans Stanges store udbytte kunne dog også skyldes, at han såede med mere såkorn eller på anden måde var mere omhyggelig end de andre. Som påvist i forrige afsnit, så skulle der jo ikke meget til at ændre på en bondes situation. De bønder, som måtte låne korn til at så med, kom desuden ind i en ond cirkel, hvor en del af høsten skulle bruges til at tilbagebetale lånekornet, men ud fra den betragtning ville man forvente, at de øvrige gårdmænd, der i lighed med Hans Stange så at sige aldrig lånte korn til at så med, havde et lige så godt udbytte som han havde,

⁷⁷ Hans Stange skulle afgive 12 neg rug, 15 neg byg og 6,5 neg havre, i alt 33,5 neg. Gennemsnittet var på 22,5 neg, og de bedst stillede blandt de øvrige gav højst 25 neg i alt (Bilag I: Syn).

men det havde de ikke. Som det senere vil fremgå, så blev Hans Stange da også betegnet som en meget flittig bonde.

De ændringer i Hans Stanges formåen, som skete omkring svenskekrigenes tid, hang tidsmæssigt sammen med et initiativ, han tog sammen med en anden gårdmand på Hasselø. I årene efter krigen påtog Hans Stange og gårdmanden Hans Korte sig at drive noget øde jord i kirkebyen Væggerløse. Hans Korte var ikke bare bonde på Hasselø, men tillige møller i Væggerløse, så han var bekendt med forholdene i denne landsby og som møller formodentlig en velstående mand.⁷⁸

Allerede i 1665, dvs. også inden han blev foged, *antog* Hans Stange en øde gård i Væggerløse, som han ville bygge op igen. Denne gang var han alene, og det var for øvrigt ikke den samme jord, som han havde drevet sammen med Hans Korte. Ved et syn på gårdene i Væggerløse i 1671 var gården i fin stand, så den må være blevet genopbygget forinden. I samme regnskab bliver det imidlertid oplyst, at Hans Stange havde brug for nedsættelse i landgilden, og året efter oplyses det, at en anden bonde var *tilsat* til denne gård.⁷⁹ Da var Hans Stange da også blevet foged, og han var i fuld gang med at installere en søn på en forarmet fæsters gård på Hasselø, som jeg var inde på i sidste afsnit. Denne energiske indsats er efter alt at dømme baggrunden for, at Hans Stange som den eneste af de bedrestillede gårdmænd på Hasselø havde en betydelig gæld til borgere i Nykøbing fra anden halvdel af 1660'erne og et godt stykke op i 1670'erne ifølge tingbogen. I hvert fald noget af gælden stammede nemlig fra året 1665.⁸⁰

Hans Stange havde altså tilsyneladende frivilligt antaget en øde gård, som bragte ham i stor gæld, og som han måtte lade afhænde eller slet og ret forlade fem år senere. At drive øde jord og øde gårde var tydeligvis ikke en god forretning, hvilket krongodsets store vanskeligheder med at få bortfæstet jorden og gårdene da også vidner om. Han kan selvfølgelig have fejlbedømt situationen, men

⁷⁸ Vedrørende den øde jord se jordebogen i amtsregnskabet for 1/5 1661-1/5 1662 og det følgende regnskab tillige med matriklen fra 1662 vedrørende Væggerløse. Alle steder står der Hans Stange og Hans Korte *på Hasselø*, de var altså formodentlig ikke flyttet fra øen i praksis. Vedrørende Hans Korte og møllen se samme matrikel. (Bilag L: Kilder vedrørende fogedhvervet og Hans Stange).

⁷⁹ I amtsregnskabet for 1/5 1665 til 1/5 1666 oplyses det, at Hans Stang havde antaget en øde gård at opbygge, som nogle andre bønder havde brugt jorden til. I fæsteregistret samme år kaldes han for Oluf Hansen, som vel er en skrivefejl for Hans Olsen (Stange). Han betalte oven i købet 2 rigsdaler for at fæste den øde gård. I regnskabet for 1/5 1670 til 1/5 1671 er "*Hans Stange i Peder Andersens gård*" forarmet 3 tønder landgilde. Om Peder Andersen var en tidligere fæster eller den, der boede på gården, vides ikke. Året efter blev en Oluf Olufsen tilsat til gården (Bilag L: Kilder vedrørende fogedhvervet og Hans Stange).

⁸⁰ Se bl.a. den 18/1 1666, hvor Hans Stange havde 20 sletdaler og 3 skilling i gæld til en rådmand i Nykøbing med renter siden den 27. april 1665 (Bilag B: Gældssager).

det virker ikke sandsynligt, når han i øvrigt fremtræder som en dygtig bonde. Det virker mere sandsynligt at betragte det som et udtryk for en samarbejdsvilje over for krongodset, måske med lovning om begunstigelser fra godset af en eller anden art. Cirka to år senere døde Hasseløs foged, og da blev Hans Stange foged i stedet.⁸¹ Hans Stange afløste en foged, der i sin tid havde søgt om at få hjælp til at genopbygge en gård på Hasselø, der havde været øde i 1640'erne. I sin supplik, dvs. bønsskrivelse, fra 1652 til herskabet om dette anførte ansøgeren, at den øde gård ikke var blevet genopbygget af Hasseløs foged, som drev den sammen med sin egen. Dvs. at på Hasselø havde man erfaring for, at der var en sammenhæng mellem dem, der viste vilje til at hjælpe godset med at genopbygge øde gårde og dem, der var fogedemner. Det var da også et af de vigtige krav til amtets fogeder, at de skulle sørge for, at den øde jord i deres landsbyer blev dyrket.⁸² Hans Stange kan dog næppe have forudset sin forgængers død, da han påtog sig opgaven med den øde gård i 1665, med mindre den gamle foged var syg og svækket allerede på det tidspunkt!

Der er i reglen ikke oplysninger om udnævnelsen af fogeder i amtsregnskaberne, og det var da heller ikke ligetil overhovedet at finde frem til, hvornår Hans Stange blev foged. Imidlertid blev der indført oplysninger om embedet på Hasselø i fæsteregistret i forbindelse med udnævnelsen af Hans Stanges efterfølger i 1693:

*"...Mikkel Hansen Kaare husmand ibidem [er] tilsat at være budfoged der på landet [Hasselø] og angive om noget usømmeligt foregår der på landet for øvrigheden, haver tilsyn til skoven, at intet bliver huggen uden udvisning, og forholder sig ellers efter kongelig majestæts lov og nyder derfor det lidet stykke jord kaldet fogdewraae som er en fjerding sæd..."*⁸³

⁸¹ Hans Stanges forgænger ved navn Peder Slagter henvendte sig i 1652 med en supplik til den udvalgte Prins Christians enke, Magdalene Sibylle, der siden prinsens død havde været de falsterske kronbønders herskab, men nu skulle giftes og forlade slottet i Nykøbing. Peder Slagter, der havde været ansat på slottet, søgte om hjælp til at genopbygge en øde gård på Hasselø, der altså dengang havde en øde gård. Gården var blevet drevet af Hasseløs foged, Jens Pedersen, der dog havde forsømt at genopbygge gården. Tillige søgte Peder Slagter om at blive foged i stedet for den daværende. Begge dele blev bevilget. I regnskabsåret 1/5 1667 til 1/5 1668 oplyses det i fæsteregistret, at Hans Olsen (Hare) fæstede den gård, Peder Slagter fradøde. I samme års oldenregister optræder Hans Olsen Hare, men ikke Peder Slagter, så fogeden må være død før efteråret 1667. Hans Stange optræder som åsynsmand ved en vurdering af skovene ifølge et tingsvidne fra herredstinget fra den 9. september 1667, det vil sige samtidig med, at den gamle foged på Hasselø skulle være død. Det kunne tyde på, at han allerede da var udnævnt til foged. I skovrullen for 1/5 1669 til 1/5 1670 optræder Hans Stange som foged (Bilag G: Fæsteregistret, K: Svin på olden og L: Kilder vedrørende fogedhvervet og Hans Stange).

⁸² Se bl.a. Holger Hjelholt: *Falsters historie*. Bind II. Nykøbing F. 1935 pp. 132-133 om fogeden i Egelev på Nordfalster.

⁸³ Se fæsteregistret for 10. maj 1693 til 1. oktober 1693 (Bilag G: Fæsteregistret).

Hans Stange havde været skovfoged. Det fremgår da også, at udvisning af træ og tilsyn med, at der ikke foregik skovtyveri, var vigtige opgaver. Bo Fritzbøger, der har beskæftiget sig med skovdriften på Falster i denne periode, kommer endvidere frem til, at skovfogeder forestod praktiske opgaver ved brændemærkning af oldensvin og fik et vederlag herfor. De førte tilsyn med det forhadte vildt, som var vigtige for herskabet, kongefamilien, der hyppigt holdt jagtselskaber på Falster. Skovfogeden skulle endvidere opelske nye træer.⁸⁴ Husmanden Mikkel Kaare blev imidlertid ikke skovfoged, men skovløber. Forskellen lå i, at han ikke selv skulle udvise træ, hvilket der da heller ikke står noget om i udnævnelsen. Skovløbere var gerne jordløse husmænd i modsætning til skovfogederne. Det er formodentlig derfor, at den nye foged var en husmand og ikke en gårdmand, som det havde været almindeligt i fortiden.⁸⁵

Den anden del af embedet er i nogen grad foregrebet med navnet på fogderiet, nemlig *budfoged*. En budfoged havde ansvaret for at tilsige til hoveri, og Mikkel Kaare blev da også fritaget for selv at gøre hoveri.⁸⁶ Som nævnt skulle Hasselø da også forrette hoveri adskilt fra andre bønder i sognet, og det er formodentlig en af grundene til, at der overhovedet var en særskilt foged på øen. Fogedhvervet på Hasselø kan i hvert fald følges tilbage til slutningen af 1500-tallet, og fogderiet er talt med blandt i alt 16 *bondefogeder*, som tilbage i et lensregnskab fra 1640'erne nød delvis fritagelse for landgilde for deres umage. Alle disse bondefogeder havde hjemme i de samme landsbyer, som der var skovfogeder eller skovløbere i senere i 1600-tallet.⁸⁷

Kravet om at angive til øvrigheden, når der foregik noget usømmeligt, henleder tanken på en sognerøgedopgave. En central funktion for sognefogeder var at formidle viden om bøndernes forhold til øvrigheden og godsledelsen og at formidle ordrer fra disse til bønderne. Derudover skulle de ifølge Johannes Linds undersøgelser tilholde bønderne at betale skatter og afgifter samt at forrette deres arbejdsforpligtelser over for herskabet, blandt andet ægter, det vil sige pligtkørsler og anden trans-

⁸⁴ Bo Fritzbøger: *Skove og skovbrug på Falster 1652-1685*. Odense 1989 pp. 112-117.

⁸⁵ Mikkel Kaare blev kaldt skovløber og foged i hoveriregisteret fra 1695 (Hoveriregister fra 1695 bilagt pakken "Ladegårdene i Fyns stift" i Rentekammeret, Rigsarkivet). Måske skovfogedembedet blev nedlagt, fordi der ikke var skov længere. I hvert fald oplyses det i en jordebog fra 1718, at øen ikke længere havde skov. (Hovedkrigs- og portionsjordebog. Falsterske distrikt 1718-1719 i Rentekammeret, Rigsarkivet).

⁸⁶ Hans H. Fussing: "Gessingholm 1609-1663" i *Historisk Tidsskrift*. 10. række. 3. bind. København 1934-1936 p. 209.

⁸⁷ Se lensregnskabet 1/5 1582- 1/5 1583. I jordebogsregnskabet er der angivet "foged" ud for den første af Hasselø 18 gårdmænd. Angående listen over bondefogeder, se lensregnskab 1/5 1640-1/5 1641. (Lensarkivet, Rigsarkivet) De øvrige fogeder var i Bruntofte, Nr. Vedby, Klodskov, Ønslev, Skerne, Gundslevmagle, Skovby, Gåbense, Alstrup og Stubberup i Falsters Nørre herred samt i Moseby, Karleby, Idestrup, Elkenøre og Gedseby i Sønder herred. Desuden var Askø, der er en ø i Smålandsfarvandet, medregnet i listen. I alle disse falsterske byer var der en skovfoged eller skovløber ifølge Bo Fritzbøgers fortegnelse fra 1685. *Skove og skovbrug på Falster 1652-1685* p. 113.

port.⁸⁸ Der var ganske vist en sognefoged i sognet, der var bosat i kirkebyen Væggerløse allerede i midten af 1600-tallet og formodentlig også før den tid,⁸⁹ men praktiske omstændigheder har nok gjort, at det var hensigtsmæssigt, at fogeden på Hasselø tog sig af de forhold, der vedrørte hans bønder.

Hans Stange var da også alene om at sørge for et par skifter i 1689 sammen med ridefogedens fuldmægtig.⁹⁰ Disse opgaver blev siden varetaget af sognefogeden i Væggerløse. Mikkel Kaare fik således aldrig den samme rolle som Hans Stange i den henseende. Den slags opgaver, som Johannes Lind i øvrigt ikke gør så meget ud af i sin opgørelse, var en af indtægtskilderne for bondefogeden, idet han fik et vist beløb per skifte. Når man valgte at bruge ordet *usømmeligt* om det, bondefogeden skulle holde øje med, kan det dog også henvise til, at den nye foged på Hasselø skulle virke som en af præstens medhjælpere.⁹¹ Det er dog næppe muligt at trække et så skarpt skel mellem disse opgaver for fogeden på en så lille ø, hvor praktiske hensyn sikkert har vejet tungt.

Som det fremgår af citatet fra udnævnelsen af Mikkel Kaare, nød fogeden åbenbart et stykke jord som løn. At denne jord blev kaldt noget særligt, tyder på, at der var tale om en gammel ordning. Dertil kom, som det blandt andet fremgår af 1662-matriklen, at fogeden nød frihed for en del af landgilden.⁹² Endelig var der de forskellige vederlag, der fulgte med. Der var derfor basis for, at bondefogeden kunne få en bedre økonomi end en almindelig bonde. Der er dog ikke tegn på, at Hans Stange omgav sig med dyre sølvkander eller andet specielt indbo.⁹³ Til gengæld havde han størstedelen af tiden hele et folkehold på fire, hvor enkelte bønder kun havde en enkelt, og det almindelige var op til to.⁹⁴

Ridefogeden og amtsskriveren klagede jævnligt over, at fogederne ikke efterkom deres opgaver. De så igennem fingre med for meget, og de kunne endda selv være forsømmelige.⁹⁵ Disse klager, der i øvrigt vidner om et udbredt system af lokale fogeder, skal man dog nok være varsom med uden

⁸⁸ Johannes Lind: "Sognefogeder før 1750" i *Fortid og Nutid* 1988 hæfte 3. Odense 1988 pp. 189-211.

⁸⁹ Se fæsteregistret i lensregnskabet for 1/5 1654-1/5 1655, hvor det oplyses, at bonden Laurids Lauridsen var blevet ny foged i Væggerløse i stedet for den hidtidige, hans svigerfar, der var død (Lensarkivet, Rigsarkivet).

⁹⁰ Se skifterne den 20/6 1689 efter Maren Nielsdatter og Peder Laursen (Bilag D: Skifter).

⁹¹ Sognepræsterne havde 2-4 medhjælpere, der skulle bistå dem med at holde øje med menighedens synder og laster jævnfør *Tinget, magten og æren*. p. 403.

⁹² Bilag I: Syn.

⁹³ Skifte efter Hans Stange den 7/6 1697 (Bilag D: Skifter).

⁹⁴ Se mandtalslister til folkeskat (Bilag J: Skattemandt).

⁹⁵ *Falster historie*. Bind II p. 20.

videre at tage til indtægt for de faktiske forhold. Klagerne havde ofte karakter af at være en undskyldning over for f.eks. dronning Sofie Amalie, når amtmænd, amtsskriver og ridefoged skulle forklare, hvorfor hun ikke fik de indtægter af amtet, hun mente at kunne tilkomme.

Hans Stanges livsbane vidner dermed om en bonde, som midt i livet skilte sig ud fra sine fæller ved at påtage sig at drive jord inde på Falster. Han var da også efter alt at dømme en ambitiøs bonde, og det var formodentlig baggrunden for, at han blev foged på Hasselø, da hvervet blev ledigt. Samtidig oplevede hans fæller nogle mærkbare forværelser i vilkårene for at være bonde på øen. Efter denne indføring i baggrundsforholdene på Hasselø og i Hans Stanges livsbane, er det nu tiden til at redegøre for trolddomssagen og dens forløb. Først er det dog på sin plads at præsentere den lovgivning, som vedrørte trolddom.

Lovgrundlaget for trolddomssagerne i slutningen af 1600-tallet

Trolddomssagerne mod fogeden Hans Stange og de øvrige falsterske sager foregik fra efteråret 1692 og frem. Derfor var lovgrundlaget *Christian den femtes Danske Lov* fra 1683.⁹⁶ I lovens 6. bog er der fem paragraffer, som vedrører trolddom. I disse paragraffer sondres der mellem tre forskellige former for trolddom. De to af dem vedrører trolddom, anvendt med det formål at skade andre, det vil sige ondsindet trolddom eller sort magt. Den sidste form vedrører trolddom, anvendt for at helbrede andre, det vil sige hvid magi. De resterende paragraffer vedrører personer, der havde gjort brug af troldfolkenes kunnen, og hvad der skulle ske med anklagede, der flygtede.

Skellet mellem ondsindet trolddom og trolddom, anvendt for at hjælpe andre, var en videreførelse af de retsregler, der var gældende gennem det meste af 1600-tallet, idet denne skelnen stammede fra Christian den fjerdes forordning om trolddom fra 1617. Det nye i *Danske Lov* var, at man opdelte ondsindet trolddom i tilfælde, hvor der var en pagt med djævelen, og tilfælde hvor en pagt ikke forelå eller kunne påvises.

⁹⁶ Hvor intet andet er anført, baserer gennemgangen af lovgrundlaget sig på Merete Birkelund: *Troldkvinden og hendes anklagere*. Århus 1983 kapitel 6 pp. 26-40. Værket er et omarbejdet speciale.